

АЛЕКСАНДАР М. МИЛАНОВИЋ*

ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ, СРБИЈА

СТИЛСКИ АСПЕКТ ТВОРБЕ ТЗВ. ИМПЕРАТИВНИХ СЛОЖЕНИЦА У СРПСКОЈ РОМАНТИЧАРСКОЈ ПОЕЗИЈИ**

Сажетак. У раду се анализирају узроци активирања постојећих и ковања нових императивних сложеница у српском (пред)романтичарском песништву (Сарајлија, Његош, Кодер, Радичевић, Јакшић, Змај, Костић и др.), као и њихови стилски ефекти, базирани на експресивности и еуфоничности.

Кључне речи: императивна сложеница, индивидуални неологизам, потенцијална реч, комбинована творба, песнички језик, романтизам, експресивност, метафоричност, Кодер, Лаза Костић.

0. Језик српских романтичарских песника представљао је снажан отклон у односу на језик класициста (Л. Мушицког, С. Мркаља, Ј. Дошенића и др.). Рођен као негација класицистичке естетике, српски романтизам је револтирано одбацивао славеносрпско културно наслеђе. Будући да су идеали романтизма били народни дух и култура, српски песници се, трагајући за локалним, окрећу фолклорном језику наше народне традиције (нарочито поезије), као и живом говору руралних средина. Стварање култа националног, између осталог, утиче и на промену песничке лексике: славенизми карактеристични за класицисте повлаче се у залеђе, а у први план избијају речи карактеристичне за фолклор и народни говор, које неретко прерастају и у речи-симболе. Наведени процес добро се огледа и у сфери именичких сложеница: док су у поезији класицизма углавном у питању славенизми, књишке речи, у романтизму се у инвентару поетског лексикона по први пут појављују императивне сложенице (у даљем тексту: ИС), преузете из фолклорног и народног језика или грађене по том узору. Задатак у овоме раду јесте да утврди разлоге продора ИС у језик романтичарске поезије, као и да установи стилске аспекте који су утицали на грађење великог броја неологизама, односно потенцијалних речи са овим творбеним моделом.¹

* e-mail: aleksandar.jus@gmail.com

** Овај рад је настао у оквиру пројекта бр. 178006, под називом *Српски језик и његови ресурси: опис, теорије и примена*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Под ИС, што је термин са дугом традицијом у србистици, подразумевамо сложенице које дијахронијски посматрано имају императив у првоме делу, односно, из синхронијског угла, оне са

1. Добро је познато да су ИС карактеристичне за српски народни језик. Осим у распрострањеним речима (*палидрвце, тужибабa, ценидлака* и сл.), препознајемо их неретко и окамењене у онимима (*Златибор, Попивода, Плетикоса* итд.), где „садрже у себи и реченице, и окамењене бајке, пословице, смешне згоде, ироничне метафоричне надимке (са прикривеним значењем) од којих су многи изгубили своју везивну нит с паремиолошким облицима“ (Михајловић 1992: 8).

2. По веома сличном семантичком механизму као у онимима, али и ради онеобичавања језика, ИС су настајале и у фолклорном језику, а РСАНУ 1959–2010 показује да то важи пре свега за језик загонетки, народних приповедака и израза.² Још је Д. Витошевић изнео значајно методолошко запажање да су речи, међу којима и ИС *грабикапа, плачидруг, нјевидруг, плетикотарица* и сл., у Вуков *Српски рјечник* ушле из „народних умотворина: прича, пословица, изрека, загонетки, из разних припева, дејих игара, разбрајалица итд.“ (Витошевић 2007: 92).

3. Већ се у језику Д. Обрадовића препознају снажни утицаји народног и фолклорног језика, што се огледа и у његовим индивидуалним неологизмима, јер кује „ријечи forimirane на начин sličan као u narodnim tvorevinama: činiluda E171 (= koji se čini ludim, a nije, tj. pretvara se; uporedi tip *vr tirep* i sl.), govorčibaša Et 145, žderivuk S216, žderisvetac Et118, lažefilosof E304 (= tobožnji, pseudofilozof; nema RJA), lažisvetac ŽII432 (= lažni svetac, pseudosvetac; nema RJA; vidi paralelu – lažiprorok, lažisabor i sl. U RJA)“ (Куна 1970: 222). Несумњиво се Доситејев језик, и због ослањања на народни и фолклорни израз, наметао као парадигма (пред)романтичарима (Сарајлији, Његошу, Кодеру), па су од њега могли преузимати и ИС, као и модел њиховог ковања. Тако, нпр., пејоратив *лижисахан* постоји и у Доситејевим баснама (у форми *лижисан*, в. РЈАЗУ 1880–1976) и код Његоша.³

4. Најзначајнији представници нашег предромантичарског песништва свакако су С. Милутиновић Сарајлија и П. Петровић Његош. За оба песничка опуса карактеристичне су и ИС, чему су вероватно допринели лектира и усмена књижевност. У Сарајлијином случају мислимо на утицаје Доситејевог и фолклорног језика.⁴ Само из *С(е)рбијанке* Д. Иванић међу мање познатим речима издваја и ИС: „вртипрах – вртиреп, површњак, уцифран човјек“;⁵ „лажмирије

инфиксом *-и-*. О историјату проучавања овог типа сложености у србистици, у којем запажено место имају Ђ. Живановић, А. Белић, М. Стевановић и др., в. Клајн 2002 и Маројевић 2005. У ИС убрајамо овом приликом и речи добијене комбинованом (сложено-суфиксалном) творбом са императивом, тј. инфиксом *-и-*, у првом делу. Термин *потенцијална реч* користимо у значењу које му даје Р. Драгићевић (2009).

² В. у РСАНУ 1959–2010 примере са назнаком „само у загонци“ (*вуципрња, газибара, качико-за*), или са назнаком „ков. у нар. приповеткама“ (*кривигреда*), као и оне у изразима (*од непамтивекa*).

³ На основу грађе из речника Д. Ратковић је констатовала да ИС „у великој мери представљају кованице, хапаксе, чак и окационализме, творевине неких писаца које нису заживеле у народу“ (Ратковић 2009: 224).

⁴ Д. Иванић (1993: XX) констатује да „зачуђујуће је (...) како нису озбиљније разматране двије друге, врло крупне, домаће ризнице тематике, стилистике и фразеологије *Србијанке*: дјело Доситеја Обрадовића и једноставни усмени облици (између пословице и узречице/фразе)“. О утицају гегавачког језика на Сарајлијин стил пише С. Војиновић (2011: 114–115), а Т. Поповић (1992: 99) о утицају мањих фолклорних облика (пословица, изрека, клетви, тужбалица, басми).

⁵ Реч је потврђена и пре Сарајлијиног дела (РЈАЗУ 1880–1976).

– лажно примирје“, „лажиплет – сплетка, лаж са сплетком“⁶ и „ћушкапа – дјечја игра капом“ (Иванић 1993: 669, 677, 702).⁷

И у Његошевом опусу потврђен је мањи број ИС: „купивојска ж онај који кути, сакупља и води војску. – О Савићу, наша купивојско, / немој задјет рају сиротињу“ (РЊЈ 1983а: 393);⁸ „лажицар м лажни цар. – Не враћам се силновитом војском / ... док не видим очима / лажицара тога проклетога (ШМ II, 189–192). Калуђере, то ми напомињеш / да лажицар међу нама није (ШМ II, 323–324)“ (РЊЈ 1983а: 398);⁹ „лижисахан м погрд. улицица. – Куд су шћели потрпезне кучке, / Бранковићи и лижисахани / што им оће друштво са Турцима? (ГЈ, 1763–1765)“ (РЊЈ 1983а: 405) и „наждисинсија м онај који припаљује синсије, луле. – Ја сам с охотом пошао и почео служити за наждисинсију (Проза, 212)“ (РЊЈ 1983а: 475). Последњи Његошев пример незабележен је у РЈАЗУ 1880–1976.¹⁰

Међу свим Његошевим ИС свакако је најзначајнија она која је могла бити на најпробитачнијем месту *Горског вијенца*, у његовом наслову – *Извишкра*, што је био радни наслов спева, „поред *Извита искра* и *Извијање искре*“ (Клајн 2002: 84). Стављањем на централно место текста, Његош је указао и на посебан поетички и стилиски значај оваквог неологизма, али је касније одустао од првобитне идеје.

Нису, међутим, сви предромантичари били склони активирању ИС у песничком језику. У спеву *Лазарица или бој на Косову између Срба и Турака*, који је Јоксим Новић писао под утицајем Сарајлијине *С(е)рбијанке* и објавио знамените 1847. године, нема нити једне ИС.

5. Несумњиво најрадикалнији лексикотворац нашег (пред)романтизма био је Ђ. Марковић Кодер. Поступак ковања речи био је најдиректније везан за Кодерову концепцију песничког језика, по којој се он морао оштро дистанцирати од постојећих идиома.¹¹ Међу свим романтичарима, Кодер је у својој поезији исковао највећи број ИС, у чему ваља препознати паралелне утицаје: фолклора у већој мери са једне стране, као и мањи Доситејев и Сарајлијин са друге.¹²

⁶ Ових речи нема у РЈАЗУ 1880–1976, тако да су највероватније Сарајлијине кованице. Грађење су аналошки према већем броју ИС: *лажипапостол*, *лажисбог*, *лажипатријарха* и сл.

⁷ Реч је потврђена у речницима и коментарисана у литератури (в. Клајн 2002: 83).

⁸ Реч је регистрована у *Српском рјечнику*.

⁹ Уп.: „лажицар, а м. (исп, рус. лжецарь) лажни цар“ (Стевановић/Бошковић 1980: 97). У примеру је видљив утицај народног језика, али и Сарајлијиних кованица са истим првим делом (*лажмирје*, *лажиплет*). После Његоша ову ИС користи и С. Митров Љубиша (РЈАЗУ 1880–1976), што потврђује снажан ефекат овог и сличних неологизама.

¹⁰ Примере ИС налазимо и у онимима: „Међикукићи м мн. породица спушких потурчењака родом из Пипера“, „Пециреп м Пециреп Лазар, познати хајдук с краја XVII и почетка XVIII века, пореклом из Херцеговине“ (РЊЈ 1983б: 595, 615).

¹¹ „Кодер је држао да ми Срби још немамо правог књижевног језика, да га текар треба пронаћи за све појмове и рефлексје. Оригиналан језик не да се учити из самих књига, од књижевника и филолога, већ треба ићи на извор, у народ. Кодер је хтео да пронађе чист језик за књижевност и улазио је у народ, слушао, питао, учио је“ (Игњатовић 1989: 99–100).

¹² Савременик Ј. Игњатовић је записао: „Од српских књижевника највећма је уважавао Доситеја и Симу Сарајлију“ (Игњатовић 1989: 89). Примећено је и следеће: „Skoro svi koji su pisali o Koderu uočili su da se on vezuje za neki naš ženski, materinski jezik, kojim govore vračare i travare. Taj bajalički jezik često se u njegovim stihovima oseća s nedvosmislenom jasnošću“ (Симовић 1983: 40).

За дериватологију и стилистику веома је захвално то што је многе од ИС из *Роморанке* (1862), јединог спева штампаног за живота, Кодер дефинисао у *Разјасницама* које су пратиле дело, али и у *Словару*.¹³ У објашњењима из *Разјасница* и *Словара*, додајмо, појављују се и ИС којих у *Роморанци* нема.

Ваља истаћи Кодеров стилски манир: он избегава да у објашњењу понови глагол из ИС, варирајући исказ: *грабиперца, која највише у летењу делају*; *Мр-сигласи, у замлати, не може се, едан глас од другога (друге птице), да разведе, распозна, разнојачи; пловицвести, ритине смрдљиве цвети који по вршини воде седе, па се тамо амо носе, и заносе; такнизрнце, зрно које косне тело, које такне тело* итд. И из самих ИС и из наведених објашњења сасвим су јасни и тип творбе и семантика: да су *грабиперца* 'перца која (највише) грабе', *мрсигласи* 'гласови који се мрсе', а *пловицвести* 'цветови који плове', итд.

За разлику од бројних творбених експеримената у другим неологизмима (Милановић 2011а), при грађењу ИС у функцији поетизама Кодер поштује творбене законе народног језика, изузимајући ретке примере.¹⁴ Творбена норма ИС само по изузетку се руши (*сели-разбиум, усекупислог*). Семантика унутар речи је прозирна, али она своје пуно, неретко метафорично, значење добија тек у контексту: *Јаснизрнца, очи; Ярком Сунцу, благом гонимраку; Данисрце, грана, на коју првалац излети, на тој грани точка обноктица; Делимјрку, зачну, која и срдце, т. е. унутрост, и спољност у разпоју оживљава; Јасни-дан, показатељка времена, разлик од зрака; Красимерка удесица мера за гласе; Крстисенке, травице кламак и ламак, у накрст су два зева, у разкрст е едан, горњи изчезне, долни е још у виду; Мутизрак, румин, насртач у зраку; Одолиболене слаба душа, којој одолен цвет треба; бол, тишма, рушимир, гушило; Селиселка, неизчезне глас, по зраку се разлеже; Селиум, пропаст Ума, Elysium; Сели-разбиум, или пресвисак ума, или прелази сву моћ поњатија и помишљаја и сл.*

Будући да је број ИС у Кодерим делима заиста импозантан, и да су оне скоро по правилу непотврђене у речницима, навешћемо њихов уазбучени инвентар. Уз пример је испред одговарајуће стране дата скраћеница (под)наслов: Р (*Роморанка*), Ра (*Разјаснице*) и С (*Словар*): *гасимир* Р 48,¹⁵ *глођисрце* С 50,¹⁶ *гонидуша* Ра 61, *гонизрак* Р 6, *гонизрица* Р 21,¹⁷ *гонимир* Р 21, *гонимрак* Р 18; *гонисанка* Р 23,¹⁸

¹³ „У Митолошком речнику налазе се појмови и објашњења и из других Кодерових спева (…), али понегде у другом значењу и контексту, знатно проширени до текстуалних целина од по неколико страна (...). Ово иде у прилог тези Миодрага Поповића да су разјаснице заправо 'модерне песме у прози'“ (Стојановић Пантовић 2005: 25).

¹⁴ Слични поступци грађења запажају се и код других српских и хрватских романтичарских песника, а изражени су и код хрватских прозаиста – А. Шеное (*висисвијећњак, висисвијетиљка, језсиобрва, пазиторан, туџибатина, туџибрат* итд.) или А. Ковачића (*мажислизац, мажичизма, вуџимјешина, пеџиракџа* и др.).

¹⁵ Уп.: „*гасиватра* м ков. в. *ватрогасац*“ (РСАНУ 1959–2010). Пример је из дела *Познавање робе* Ђ. Поповића (1852, Београд).

¹⁶ Уп.: „*глођикорица* ж (у узречици)“ (РСАНУ 1959–2010).

¹⁷ Реч *зрица* потврђена је у речницима само у значењу које нема код Кодера: заст. 'визура' (РСАНУ 1959–2010). Други део сложенице, очигледно, Кодерова је творевина.

¹⁸ Чини се да је видљив утицај ове кованице на чувену Костићеву *плетисанку*.

гонисенка Р 35,¹⁹ гонисок С 202; горчислад(а) С 185, грабиперце С 34,²⁰ гранислада С 130, губивек Р 27²¹, губивид С 77, губидан С 238, губисенка С 129, данисрце Р 17, дворизрак С 270, дворисенка С 230, делимирка Р 43; делислада С 52, жалиглас Р 24, жалислово С 88, заптизрака С 84, извиприсење С 323, извистренка С 242, јаснидан Ра 79, јаснизрце Р 22, јасниграна С 88, јаснимин С 198, кажипут Ра 77²², клониболка С 66, кољидлачица С 318, кољисвет С 299, крадизрак С 316, крадилад Р 8,²³ красимерка Р 39, кројисрећа Р 56,²⁴ крстисенка Р 8; ломиблет С 200, ломивек Ра 70, ломимисао С 323, ломиум С 208, ломиумка С 82, мамислад(а) С 271, меридан С 238, минилето Р 9, минисенка С 315, млазимлеко С 226, млатизрак С 105, моридетелина С 303, морислово Р 47, мрсиглас Р 19, мутизрак Р 8,²⁵ непоменидоба С 219, непробиум С 211, одолиболене Р 26, пловицвет С 103, плодивек Р 8, плодизрно С 192, плодимирка Ра 95, пробисок С 202, пробиум С 304, прозрикутак С 270, разбисенка С 97,²⁶ разбиум С 49, разбитоља С 150, развидан С 102, растистона С 281, ронимир Ра 79, ронисуза С 148, рушимир Р 22,²⁷ селиблист С 196, селидан Р 55²⁸, селиданка С 159, селилад С 170, селимлаз Р 56, селисвест С 199, селиселка Р 49; селиум Ра 75, скупислово С 173, скупислога С 171, скуписнага С 296, станицум С 37, стопимера С 242, сели-разбиум С 49,²⁹

¹⁹ Уп.: „гониветар ијек. гонивјетар, -тра м 1. в ветротир (Банат, Борј.; ЦГ, Шох) / 2. бот. покр. в. ветрогон (Слав., Борј.)“ (РСАНУ 1959–2010).

²⁰ Уп.: „грабикапа ж покр. врста друштвене игре (у којој је циљ да се узграби капа коју чува један од играча)“ (РСАНУ 1959–2010). Реч се налази и у Српском рјечнику, одакле су је могли презузети романтичари. Познија је ИС „грабипара м и ж човек лаком на новац (Самоупр. 1903, 12/1)“.

²¹ Уп.: „губидоша м нар. крвник, убица“ (РСАНУ 1959–2010).

²² Реч постоји од 17. в. (РЈАЗУ 1880–1976), потврђена је и у Српском рјечнику, као и у песничтву П. Прерадовића (Ристић 1970).

²³ Уп. народне речи крадиврећа (‘она која краде вреће’), крадивук (покр. погрд. ‘лопов, лупеж, крадљивац’), Крадигаћа (презиме), крадијаја (покр. пеј. ‘она која краде јаја, крадљивица јаја, јајара’), крадикана (покр. ‘врста друштвене игре у којој се скрива прстен испод капе’), крадикеса (‘онај који краде кесе, новац, крадљивац новца; лопов, лупеж’ исп. сецикеса), крадигоза (покр. ‘лопов који краде козе, козокрадица’), крадикучка (пеј. ‘крадљивац паса; пропалица, лупеж’) (РСАНУ 1959–2010). М. Павлиновић крајем 19. в. аналошки гради ИС крадигоњица (РЈАЗУ 1880–1976).

²⁴ Ова Кодерова ИС потврђена је у РСАНУ 1959–2010: „кројисрећа ж песн. в. вила милосница (под вила изр.)“.

²⁵ Уп.: „мутибара м. онај који уноси смутњу, смутљивац“; „мутивода м и ж нар. 1. онај који мути, замуњује воду. (...) 2. сплеткар, смутљивац“; „мутикаша м и ж особа која прави збрку, смутњу, интригант(киња)“; „мутимастило (...) с пеј. онај који пише лоше саставе, тискарало; тисарчић“; „мутимир м онај који ремети, квари, нарушава мир“; „мутислога м (ж) покр. онај који прави неслогу и смутњу, смутљивац“ (РСАНУ 1959–2010).

²⁶ Уп. разбигрига, разбивојска, разбигуз, разбитуга (РМС 1967–1976); Разбиглав, разбигорац, разбиград (РЈАЗУ 1880–1976) и сл.

²⁷ Уп.: „рушиград м ир. бунтовник, револуционар“ (РМС 1967–1976), Рушикућа (РЈАЗУ 1880–1976). За лексему рушимир у значењу ‘онај који руши, нарушава мир, који изазива неред’ наведени су у РМС 1967–1976 само примери из Речника српско-хрватског и немачког језика С. Ристића и Ј. Кангрге (1928) и Хрватско-српско-француског рјечника Ј. Дера, М. Деановића и Р. Мајкснера (1956).

²⁸ Уп.: „’успошица Селидана’, дана који је нестало, умро, одселио се“ (Иванић 2011: 95).

²⁹ У речи се крши творбена норма јер се појављују два императивна дела. Ван нашег корпуса Кодероких дела остала је једна ИС са другим делом ум, којој специфичност у оквиру ауторове ску-

сладиминка Р 8, такнизрнце С 36,³⁰ толибол Р 38, точизрак(а) С110, тронисрце Р 43, тресивлас С 243, тубиграна Ра 79,³¹ тубиталарка Ра 74, туживек Ра 82, угнителце Р 8, усекупислог С 211,³² утрнибол С 114, цвелигорчалица С 110.

6. У монографији посвећеној лексичко-семантичким одликама творбе именица код српских и хрватских романтичарских песника (Б. Радичевића, С. Враза, П. Прерадовића, Ј. Јовановића Змаја и Ђ. Јакшића), О. Ристић је констатовао: „Може се рећи да су се романтичарски песници у свакој значењској групи појавили као творци великог броја нових образовања, а нарочито именица са значењем појма осећања, стања и особине“, истакавши при томе да су у питању „особине које романтичарске песнике посебно издвајају и од старије епохе и од каснијег језичког стварања“ (Ристић 1970: 440, 447). У ексцерпираним примерима „допунских“ ИС ауторка издваја две групе: „а) објекатске: *вратижеља* (СВ 129), *кажипут* (ПП 46, 202), *надрикњига* (ЈЈЗ 303), *памтивек* (ЈЈЗ 506, 574), *пириветар* (ЈЈЗ 228), *плетикоса* (СВ 187), *разбибрига* (ЈЈЗ 48), *разбитуга* (ЈЈЗ 53); б) реченичног порекла (од именице као субјекта и глагола као предиката): *невидруг* (ЈЈЗ 70), *плачидруг* (ЈЈЗ 602), *трчилажа* (ЈЈЗ 191, 203)“ (Ристић 1970: 425). Међу индивидуалне неологизме сврстава следеће ИС: „*вратижеља*, *пириветар*, *разбибрига*, *разбитуга*“ (Ристић 1970: 445).³³

7. Језик Л. Костића се није нашао у корпусу О. Ристић несумњиво због своје специфичности, оличене пре свега у израженијем лексикотворству, у чему се може огледати Сарајлијино и Кодерово наслеђе. Ипак, познато је да је Костић био и велики поштовалац вуковског језика, те да се углавном строго држао постојећих модела творбе, што нарочито важи за Костићеве сковане ИС, којима је означио именоване и неименоване појмове у српском језику: *гонивек* – „*век тиранције*“ (РСАНУ 1959–2010); „*век прогона*“ (Ковачевић 2010); *кажичас* – часовник; *кваримир* – који квари мир; *плетисанка* – „која плетеш снове“ (Ковачевић 2010); „*летивраг* (...) *лети-о-враг-о* = враг који лети“ (Марковић 1986: 156); „*обипражсина* (објач прагова)“ (Марковић 1986: 157); „*рушиград* (онај који руши градове)“ (Марковић 1986: 157), затим *цепидуб*, *плетицвеће*, *ломигора* и др. Већ је апострофирано да је за ковање Костићевих ИС подстрек могао доћи и из народне поезије, „углавном из прве Вукове збирке“, док је поједине, нпр. *кажипут*, „позајмио из Вука“ (Витошевић 2007: 88, 95). Иако, за разлику од изведеница, новостворене сложенице нису Костићева стилска доминанта (Ковачевић 2010,

пине чини одрични облик императива: „У pesmi 'Sabor biljka' on nalazi reč 'nedoprium', koja označava svet u koji im ne dopire“ (Симовић 1983: 48). ИС са одричним обликом глагола постоје у народном и фолклорном језику: *непамтивек*, *недерибунда*, *немрчипушка* и сл.

³⁰ Реч је регистрована у литератури: „Неке [одреднице – прим. А. М.] су настале као сложеница глагола и именице – *такнизрнце* (зрно које косне тело, па стане)“ (Стојановић Пантовић 2005: 27).

³¹ Глагол *тубити* вероватно је Кодеров неологизам: *Туби речи, па слово закани* Р 38; *Туби, на матер пази* Ра 73.

³² Реч крши модел творбе и заправо је настала сливањем речи, лексикализацијом читаве реченице: *у + се + кути + слог*.

³³ Податак треба узети опрезно. Лексема *вратижеља* потврђена је и у РСАНУ 1959–2010, и то као покрајинска ('вратић'), и у РЈАЗУ 1880–1976 ('vrsta biljke, zovu je još vratič, vratika, povratič, utanika'). Лексема *разбибрига* регистрована је и код Ј. Игњатовића, и сл.

Марковић 1986: 156), кованица *плетисанка* постала је свакако најпознатији индивидуални неологизам у српској књижевности, готово симбол романтичарског лексикотворства.³⁴

Да је чврсто остајао у оквирима вуковског језика, потврђује и Костићев рад на допунама *Српског рјечника*, међу којима је и неколико ИС које је чуо у народу: *газивода* 16; *лежибаба* у *Сомбору*, *v. султицита* 36; *набизузица v. мукташ, погузијаш* 42; *распрдигра 1. Spielverderber 2. Ende des Spieles* 59; *Станивук nomen viri* 64.³⁵

8. Међу скованим речима са императивом (тј. инфиксом *-и-*) налазе се и поједине добијене комбинованом (сложено-суфиксалном) творбом. При грађењу речи класичним слагањем и комбинованом творбом песници поштују законитости народног језика.³⁶

8.1. Кодерове ИС добијене су углавном читим слагањем. Код речи са комбинованом творбом, бројношћу доминирају оне са суфиксом *-ка*: *делимирка, гонисанка, извистренка, клониболка, красимерка, плодмирка, селиселка*,³⁷ *сладиминка, тубиталарка*. Овакве ИС честе су и у народном језику.³⁸ У два Кодерова примера постоји суфикс *-о* (*селиблист, јаснимин*), типичан за језик и стил српских романтичара, а у једном *-енце* (*одолиболенце*).³⁹

8.2. И код Костића претеже класично слагање нових ИС (*гонивек, кажичас, кваримир, летивраг, рушиград, цепидуб, плетицвеће, ломигора*), а код речи са комбинованом творбом поново се уочава суфикс *-ка* (*плетисанка*), али и аугментативни *-ина* (*обипражина*).⁴⁰

³⁴ Занимљиво је да се судови о овој ИС дијаметрално разликују. Док је Ј. Скерлић (1953: 306) навео међу примерима да „у својој песничкој врућини он пише речи које ни пре ни после ниједан Србин није изговорио“, М. Поповић (1985: 327) смешта је међу кованице са народним тј. вуковским духом: „Многе његове нађенице до те мере одговарају народном језику да се стиче утисак да је Вук заборавио да их унесе у ‘Српски рјечник’“.

³⁵ Мада међу примерима, углавном глаголима, не наводи ниједну ИС, чини се да се и на њих односи квалификација Р. Симоновића: „Има много тривијалних речи, које се говоре у обичном животу, у афекту, у интимном друштву, или само међу мушкарцима“. Следи коментар: „Ове речи нити су лепе, нити згодне за песника, нити су добит за лепу књижевност, а нису ни прикладне за господско друштво“ (Симоновић 2007: 82).

³⁶ „Већина њих има прелазни глагол и именицу као објекат, а знатно мањи број састављен је од непрелазног глагола и именице као субјекта“ (Клајн 2002: 85). „Именице са субјекатском структуром настале су углавном чистим слагањем, док су оне са објекатском и адвербијалном структуром настале сложено-суфиксалном творбом“ (Ратковић 2009: 225).

³⁷ У овој ИС посебан стилски ефекат интензификације постигнут је редупликацијом основе у првом и другом делу.

³⁸ Д. Ратковић издваја следеће примере: „*вртимушка* (покр.), *вртирепка, губивременка, лети-терка, палигорка* (покр.)“. У посебну групу иду они где је *-ка* моционни суфикс: „*згубиданка, лизисаханка*“ (Ратковић 2009: 227).

³⁹ У постојећим речницима и литератури непотврђена је лексема **боленце*. Такође, нема ни других ИС са деминутивним суфиксом *-енце*.

⁴⁰ Користећи необичну терминологију, на типове творбе новоскованих сложеница указује и Д. Марковић: „У другом делу Костићевих сложеница налази се углавном именица, најчешће очувана у целини“ (Марковић 1986: 156); „У састав другог сложеничког дела улази и (најчешће глаголка)

8.3. На основу примера које наводи О. Ристић, могуће је закључити да други романтичарски песници ИС кују искључиво чистим слагањем. Примери показују да је исто и код предромантичара, Сарајлије и Његоша.

8.4. Дубља разматрања заслужује питање односа сложеница и речи добијених комбинованом творбом. Нека овом приликом фокус буде само на два Кодерова примера: реч *ломиумка* (не *Клона невеста*, *ломиумка* С 82) заправо је изведеница са мотивном речју *ломиум* (*Ломиум. Непоњатност* С 208), а исто важи и за однос између ИС *селидан* (*Канарица Селидан нариче* Р 55, *Усопишца Селидана* Ра 77–78, *Селидан, а (subst.) Сунце сели дан, почем светли* С 164) и *селиданка* (*Селиданка, која се нечијега живота на Земљи тиче* С 159, *Селиданка, Вила или Мати* С 273, *Селиданка, која дане по пучини сели, а размагљава ноћи* С 300). Без потврде сложеница *ломиум* и *селидан*, речи са моционим суфиксом *-ка* не би биле третиране као изведенице, већ као добијене комбинованом творбом. У Кодеровом песничком језику, као и у сличним заумним поетским изразима, поузданост дериватолошких анализа, очигледно, никада не може бити потпуна.⁴¹

9. Највећи део стилског потенцијала ИС налази се примарно у споју значења глаголског и именичког дела, заправо се базира на неочекиваности и оригиналности везе. По томе се новосковане ИС, као и све друге поетске сложенице, приближавају синтагмама и реченицама: стилски ефекат им се гради и на оси селекције и на оси комбинације. ИС су, додајмо, можда најбољи доказ да је и реченица подложна лексикализацији.

Песников задатак је, дакле, да пронађе (не)очекивану, али несумњиво непотврђену, комбинацију (субјекта и предиката, предиката и објекта) која ће најчешће метафоризацијом створити још необичнију слику (*глођисрце*, *кољисвет* итд.). У таквим спојевима неретко се постиже завидна сликовитост, заснована пре свега на метафори, али и хиперболи – омиљеним стислким фигурама у романтизму. Песнички језик добија истовремено на свежини и сликовитости. Деловање на читаоца без сумње је било, а и данас је, слично оном који су на В. Михајловића изазвали оними, међу којима „има енигматских и недокучивих конструкција“ (Михајловић 1992: 19): он признаје да је много пута „остао задивљен пред духовитошћу композиције неког микротопонима, топонима, патронима или надимка“ (Михајловић 1992: 8).⁴²

9.1. У првом делу нових ИС чести су високоекспресивни, „агресивни“ глаголи: *гонити*, *губити*, *клати*, *крати*, *ломити*, *млатити*, *морити*, *пробити*, *разбити*, *рушити* и др. Њима је подвучена афективност поетизама у епохи која потенцира темпераментност и страст, наспрам сталожености и смирености класициста.

лексема која је скраћена, нпр.: *брадоглад*, *часомил* и сл., или проширена: *плетисанка*, *стоволовка*, *живодавац* итд.“ (Марковић 1986: 156).

⁴¹ Код Кодера постоје и други спорни примери, који су можда и ИС уколико се узме у обзир песникова склоност ка ковању нових глагола: *стрмивек*, *стрмирок*, *дусикрилце*, *крозбриз*, *неменидом*, *немени-кућа*, *шатрљилад*, *споси-стаза*, *тинзи-мена*, *шагриперје*, *шагриперка* др.

⁴² Уп. и: „Овај свет фантастике, тако живо присутан у овој збирци, пун духа и луцидних запажања заиста више не чуди, али ме одушевљава“ (Михајловић 1992: 18).

9.2. Место другог дела ИС у многим примерима попуњавају лексеме које су представљале романтичарске симболе. Тако су код Кодера бројне ИС са следећим речима-симболима: а) *сенка*: *гонисенка*, *губисенка*, *дворисенка*, *крстисенка*, *минисенка*, *разбисенка*; б) *век*: *губивек*, *ломивек*, *плодивек*, *туживек*; в) *мир*: *гасимир*, *гонимир*, *рушимир*; г) *слово*: *жалислово*, *морислово*, *скупислово*; д) *дан*: *развидан*, *губидан*, *меридан*; ђ) *срце*: *глођисрце*, *данисрце*, *тронисрце*; е) *зрак*: *гонизрак*, *мутизрак*; ж) з) *сок*: *гонисок*, *пробисок*; и) *зрнце*: *јаснизрнце*, *такнизрнце*; и сл. Иако су поетски упошљене многе речи које означавају прелазна стања између светлости и таме (*сенка*, *дан*, *зрак*), занимљиво је да нити у једној скованој ИС нема романтичарских симбола као што су *мрак*, *ноћ*, *тама*, *вече*, *сунце*, *зора* и сл.

10. Док ИС из народног и фолклорног језика често у речницима носе квалификаторе *погрдно*, *пејоративно*, *подругљиво*, *иронично*, *презриво*, па и *вулгарно*, понегде и *шаљиво*, чини се да кованицама из корпуса српских романтичара најчешће одговара ознака *фигуративно*. У њима, наиме, најчешће нема погрдности нити других негативних конотација. Код Кодера је чак немали број ИС са позитивном емоционалноекспресивном усмереношћу (*данисрце*, *делимирка*, *красимерка* и сл.), поред оних са негативном (*гонисенка*, *губивек*, *морислово* и др.). Додатно маркирану експресивност међу ИС имају деминутиви и хипокористици (*грабиперце*, *јаснизрнце*, *такнизрнце*, *кољидлачица*, *одолиболенце*).

Будући да „овај тип речи нема развијену полисемну структуру“ (Ратковић 2009: 231), стилски ефекат новотворених ИС темељи се углавном на сликовитости и експресивности, али велики значај има и њихов фоностилистички аспект. Познато је да су романтичари посебну пажњу посвећивали поступку нагомилавања различитих звукова, чиме се подиже интензитет емоција (Поповић М. 1985: 194). Зато и ИС привлаче читаоца (слушаоца) обиљем и разноликошћу вокала сливених у хармонију (*глођисрце*, *гонидуша*, *кројисрећа*, *плетисанка*), док је за метричку структуру стиха не мање важна и вишесложна структура речи (*одолиболенце*, *извиписење*, *кољидлачица*).

11. Резимирајући анализу, можемо изнети следеће закључке:

а) У епохи српског (пред)романтизма ИС су имале високу фреквенцију у песничком језику, чиме је, између осталог, створена стилска опозиција према епохи класицизма. Песници употребљавају постојеће ИС, али стварају и индивидуалне неологизме који функционишу као поетизми.

б) Када је у питању активирање ИС, романтичари су доживели троструки утицај: а) фолклорног језика (језика загонетки, изрека, народних приповедака и сл.); б) народног језика (дијалеката); в) књижевне традиције, где се могу уочити и одређене интертекстуалне везе (Доситеј : Његош/Сарајлија : Кодер : Змај/Косић).

в) Романтичари су, с изузетком Кодера, стварали у оквирима вуковског језика, а како ИС имају прозиран и прецизан творбени модел, песници су лако аналошки ковали потенцијалне речи, често се везујући за већ потврђене глаголе и именице у том контексту.

г) Различити су узроци продуктивности ИС у романтизму, али их пре свега треба тражити у њиховој експресивности, тј. афективности и сликовитости. Таква

реч је кондензована, често метафорична и хиперболисана песничка и вербална слика, што је стилски типично за романтизам (*злођисрце*). Реченица са семантички тешко спојивим и изненађујућим конституентима сведена је у ИС на реч.

д) У књижевној епохи опседнутости звуком, значајан је био и фоностилистички, аудитивни ефекат ИС, које су богате различитим вокалима у хармонији (*гонидуша, плетисанка*) и метрички пожељне због вишесложне структуре (*извиприсење, одолиболене*).

ђ) Наспрам глагола са значењем „агресије“ у првом делу (*клати, ломити*), у другом су чести именички романтичарски симболи (*сенка, дан, век, мир, срце*).

е) У песничком језику романтизма долази до одређене пресемантизације ИС: углавном немају пејоративно значење, као у народном и фолклорном језику, већ добијају нова поетска значења без негативних конотација.

ж) Недовољност народног и књижевног језика нарочито је код Кодера лексички превладавана, поред других стилских поступака, и кроз ковање ИС са поетском функцијом.

ЛИТЕРАТУРА

- Витошевић 2007:** Драгиша Витошевић, „Вуков Рјечник и Лаза Костић“, у: Лаза Костић, *Допуна Вуковог Рјечника*, Београд: Чигоја штампа, 87–111.
- Војиновић 2011:** Станиша Војиновић, „О узроцима језикотворства Симе Милутиновића Сарајлије“, у: *Творци српског књижевног језика*, Београд: Вукова задужбина – Институт за књижевност и језик, 103–117.
- Драгићевић 2009:** Рајна Драгићевић, „Потенцијалне речи у српском језику“, *НССВД*, 38/3, 119–126.
- Иванић 1993:** Душан Иванић, „Пјеснички споменик српских устанака“, предговор у: Симо Милутиновић Сарајлија, *Србијанка*, Београд: СКЗ, VII–LXXII.
- Иванић 2011:** Душан Иванић, „Ка историји рјечотворства у новој српској књижевности“, у: *Творци српског књижевног језика*, Београд: Вукова задужбина – Институт за књижевност и језик, 91–101.
- Игњатовић 1989:** Јаков Игњатовић, *Мемоари (2)*, Нови Сад – Приштина: Матица српска – Јединство.
- Клајн 2002:** Иван Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Први део: слагање и префиксација*, Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – МС.
- Куна 1970:** Herta Kuna, *Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića, Djela, XXXVI*, Sarajevo: ANUBiH.
- Ковачевић 2010:** Милош Ковачевић, „О поетизмима Лазе Костића“, у: *Поетика и естетика Лазе Костића*, Нови Сад: Друштво књижевника Војводине, 85–108.
- Марковић 1986:** Драгица Марковић, „Лингвистичка анализа кованица Лазе Костића“, *ППЈ*, 22, 145–161.

- Маројевић 2005:** Радмило Маројевић, *Горски вијенац. Изворно читање*, Никшић – Београд: Никшићке новине – Унирекс.
- Милановић 2009:** Александар Милановић, „Филолошка рецепција околионализација код српских писаца у 19. веку“, *НССВД*, 38/1, 243–251.
- Милановић 2011а:** Александар Милановић, „Дериватолошке карактеристике индивидуалних неологизама у *Словару Ђорђа Марковића Кодера*“, *НССВД*, 40/1, 351–361.
- Милановић 2011б:** Александар Милановић, „Ковачи песничког језика епохе романтизма“, у: *Творци српског књижевног језика*, Београд: Вукова задужбина – Институт за књижевност и језик, 143–158.
- Михајловић 1992:** Велимир Михајловић, *Име по заповести: Императивни ономастикон српскохрватског језика*, Београд: Нолит.
- Поповић М. 1985:** Миодраг Поповић, *Историја српске књижевности. Романтизам. Књига друга*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Поповић Т. 1992:** Тања Поповић, *Последње Сарајлијино дело (о Трагедији вожда Карађорђа)*, Београд: Институт за књижевност и уметност Србије.
- Ратковић 2009:** Драгана Ратковић, *Речи са интерфиксима у српском језику*, Београд: докторска дисертација у рукопису.
- РЈАЗУ 1880–1976:** *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I–XXIII, Zagreb: JAZU.
- РЊЈ 1983а:** *Речник језика Петра II Петровића Његоша. Књига прва А–О*, Београд: САНУ и др.
- РЊЈ 1983б:** *Речник језика Петра II Петровића Његоша. Књига друга П–Ш*, Београд: САНУ и др.
- РМС 1967–1976:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, 1–6, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб.
- РСАНУ 1959–2010:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, 1–18, Београд: Институт за српски (српскохрватски) језик САНУ.
- Ристић 1969:** Олга Ристић, „Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неких српских и хрватских романтичарских песника“, *ЈФ*, XXVIII, св. 1–2, 219–320.
- Ристић 1970:** Олга Ристић, „Лексичко-семантичке одлике творбе именица у неких српских и хрватских романтичарских песника“, *ЈФ*, XXVIII, св. 3–4, 387–451.
- Симовић 1983:** Ljubomir Simović, *Duplo dno*, Београд: Prosveta.
- Симоновић 2007:** Радивој Симоновић, „Примедбе“, у: Лаза Костић, *Допуна Вуковог Рјечника*, Београд: Чигоја штампа, 81–85.
- Скерлић 1953:** Јован Скерлић, *Историја нове српске књижевности*, Београд: Рад.
- Стевановић/Бошковић 1980:** *Речник уз целокупна дела Петра II Петровића Његоша*, Београд: Просвета.
- Стојановић Пантовић 2005:** Бојана Стојановић Пантовић, „Кодеров Митолошки речник или душа снова“, in: Ђорђе Марковић Кодер, *Митолошки речник*, Крагујевац: Народна библиотека Вук Караџић, 11–30.
- Христић 2005:** Јован Христић, *Изабрани есеји*, Београд: Српски ПЕН центар.

Aleksandar M. Milanović

STYLE PERSPECTIVE OF WORD-FORMATION OF SO CALLED IMPERATIVE
COMPOUNDS IN SERBIAN ROMANTIC POETRY

Summary

This paper analyzes the process of initiating the existing and forming new imperative compounds in Serbian pre-Romantic poetry (Sarajlija, Njegoš, Koder, Radičević, Jakšić, Zmaj, Kostić etc), as well as their style effects based on expressiveness and euphonia.